

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.3.1>

Р. В. Кюнцлі

<https://orcid.org/0000-0001-5234-4903>

доктор мистецтвознавства, в.о. професора кафедри архітектури
Львівського національного університету природокористування

І. В. Бесага

<https://orcid.org/0000-0002-2736-4985>

аспірантка кафедри загальноправових дисциплін Інституту права
Львівського державного університету внутрішніх справ

ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ПРИРОДА ЛЮДИНИ У НАПРАЦЮВАННЯХ ЕРІКА ВОЛЬФА

У західноєвропейській екзистенціалістичній філософії права поширеним було звернення до категорій «екзистенції», «ситуації» та «скінченості людського буття», а також вкладення у вищезазначені поняття особливого змісту. Це призвело до виникнення кількох варіантів екзистенціального права, яким можна вважати також «право ближнього» німецького правознавця Еріка Вольфа (Erik Wolf, 1902–1977). Хоча ідеї названого філософа права нерідко відносять до теологічного напрямку природно-правового вчення, зв'язок поглядів дослідника з екзистенціалістською проблематикою все частіше постає предметом наукового дискурсу. Для виділення та аналізу екзистенційно-філософської складової творчості Еріка Вольфа, у статті аналізуються три основні блоки питань: 1) розвиток філософсько-правових поглядів Еріка Вольфа; 2) зв'язок його ідей з вихідними положеннями філософсько-правового екзистенціалізму; 3) поняття та терміни екзистенціалістичної філософії, їх місце та значення у ідеях німецького філософа права. Метою статті визначено висвітлення поглядів Еріка Вольфа з позиції філософського екзистенціалізму, встановлення суджень та ідей, які могли б слугувати основою екзистенціалістсько-правової концепції. Погляди Еріка Вольфа, які так і не були сформовані у цілісну концепцію, важко віднести до одного із способів осмислення права. У його розвідках отримують своє висвітлення екзистенціальні, онтологічні (на початках), теологічні, деонтологічні та деякі інші погляди. Водночас, осмислення права як такого, що здійснюється в ході самобутнього людського існування – екзистенції, в усій цілісності соціальних зв'язків людини та з урахуванням її специфічної історичної ситуації, відповідає основним засадам філософсько-правового екзистенціалізму. Філософом права також надається оригінальна інтерпретація понять екзистенції, персональної відповідальності, викладається власне розуміння соціальної природи людини, людського «буття-у-світі» та «буття-у-праві», підстав індивідуальної відповідальності та участі у творенні права – правових рішень у сингулярних життєвих ситуаціях.

Ключові слова: екзистенціалістична філософія права; екзистенціальне природне право; «право ближнього»; правова онтологія; правова деонтологія.

Постановка проблеми. Німецький правознавець Ерік Вольф (Erik Wolf, 1902–1977) відомий своїми роботами з галузевих юридичних наук (кримінальне право), онтології права, правової теології та історії політичної і правової думки (перш за все, античної) [1, с. 593], обіймав посаду ординарного професора у Саарландському університеті, був активним політичним діячем й обмінювався ідеями з Г. Гуссерлем, М. Хайдеггером та іншими відомими філософами того часу. Його називали учителем та присвячували свої роботи безліч авторів [1, с. 593]. Серед його послідовників був і відомий філософ права Вернер Майхофер (Werner Maihofer, 1918-2009), чиє екзистенціальне природне право з буття Самістю у Бутті-як сьогодні викликає поглиблений інтерес у вітчизняних дослідників¹. Всебічний аналіз творчості В. Майхофера² потребує звернення до її першоджерел, якими, зокрема, виступили ідеї Е. Вольфа. Хоча погляди Е. Вольфа найчастіше відносять до теологічного напрямку природно-правового вчення. Часткове наслідування ідей екзистенціалізму (які якраз і покладені в основу концепції його

учня В. Майхофера) у розвідках цього філософа права вбачають О. В. Стовба [2, с. 592], В. О. Четвернін [3, с. 46] та Г. В. Мальцев [4, с. 116], однак детальний аналіз екзистенційної/екзистенціальної³ складової у творчості Е. Вольфа не даний час не проводився.

Мета статті. З огляду на вищевикладене, метою статті визначено висвітлення поглядів Еріка Вольфа з позиції філософського екзистенціалізму, встановлення суджень та ідей, які могли б слугувати основою екзистенціалістсько-правової концепції.

Виклад основного матеріалу. У своїх ранніх напрацюваннях у статусі теоретика кримінального права, Е. Вольф висунув ідею «феноменологічного персоналізму» – специфічного поєднання «наукового персоналізму», який він розробляв у межах галузі кримінального права та правового вчення про цінності [6, с. 246; 7]. Як філософ права Е. Вольф працює у руслі онтологічних природно-правових доктрин, однак, не витримує його до кінця та звертається до правової деонтології та теології, обираючи канонічно-правовий напрям [6, с. 247; 8–12].

Хоча лінія кримінального права у творчості Еріка Вольфа була сильно промальована з самого початку, його становлення як філософа права принесло основоположні результати. Воно здійснювалося під впливом неокантіанця Г. Радбруха, а згодом – гурселівської феноменології [6, с. 244] та фундаментальної онтології М. Хайдеггера. Останній, за словами Е. Вольфа, став для нього «справжнім вчителем» [6, с. 245].

Як стверджує Е. Вольф, сам він стримувався від «спроб розробити власну систему філософії права або описувати сучасні філософсько-правові зусилля» [13, с. 7]. Водночас, у передмові до своєї праці «Грецьке правове мислення» (Griechisches Rechtsdenken. Т.1, 1950) науковець говорить про те, що відчував «потребу наблизитися до витоків того, що західноєвропейська людина має на увазі, коли вона визнає правову думку як фундаментальну причину свого історичного буття» [13].

³ У розумінні «екзистенційний» – похідний від «екзистенція» та «екзистенціальний» – похідний від «екзистенціалу» [5; с. 39, 44].

¹ Особливу увагу привертають наступні публікації: Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. Х., 2002.; Мальцев Г.В. *Понимание права: подходы и проблемы*. М.: Прометей, 1999. С. 123–125; Стовба А.В. «Вернер Майхофер: от «Бытия и времени» к «Праву и бытию»». *Российский ежегодник теории права*, 1. 2008. С. 175–85; Стовба А.В. «О месте права в фундаментальной онтологии Мартина Хайдеггера. К ранним исследованиям Вернера Майхофера». *Проблеми філософії права*. VI-VII. 2008–2009. С. 25–41; Стовба А.В. *Правовая ситуация как исток бытия права*. Х.: ФОР Лисьяк Л. С., 2006, С. 32, 104, 125; Стовба А.В. «Право естества: в попытках переосмысления естественного права». *Российский ежегодник права*. СПб.: ООО «Университ. издат. консорциум «Юрид. книга» 2. 2009. С. 81–95; Стовба О.В. *Право і час*. Харків: ТПГ, 2016. С. 66, 73, 90–91, 133, 163–197, 318. Рабинович С.П. «От сущностной возможности – к социальной функции человека? (полемиические заметки о «Праве естества»)». *Антропология права: философский та юридический виміри (стан, проблеми, перспективи): Статті уч-ків VII Міжнарод. «кругл. столу»*, С. 472–478. Львів: Галицький друкар, 2012.

² Щодо стану дослідження концепції В. Майхофера на радянському та пострадянському просторах див.: Рабинович С.П., Бесага І.В. *Філософсько-правова концепція Вернера Майхофера як предмет дослідження в радянському правознавстві. Соціально-правові студії*, 2(4). 2019. С. 8–15; Бесага І.В. *Праворозуміння Вернера Майхофера як дослідницька проблема у пострадянській філософії права. Філософія права і загальна теорія права*, 1. 2020. С. 132–146.

Розуміння сутності права як з'єднувальної ланки між людиною і світом, покладено в основу вольфівського розуміння права. Проголосивши свою основну аксіому (у результаті діалогу з М. Хайдеггером) як первісну єдність «буття-у-світі» та «буття-у-праві», Е. Вольф ставить собі за мету висвітлити «діалектичну єдність історичності та істини загалом та історичності права, що визначає його сутність, зокрема»⁴ [13, с. 10]. Філософсько-правові погляди Е. Вольфа були вперше сформульовані у праці «Правильне право у націонал-соціалістичній державі» (*Richtiges Recht im Nationalsozialistische Staate*, 1934). У згаданій розвідці дослідник трактує право як значиме для людського буття і невіддільне від нього: «Право належить до початкової сутності самої людини, тому ми пізнаємо людину уже з тим, що у неї є світ права. Це буття-у-світі-права невідворотне, а також, з нього неодмінно слідує запитання про «правильне право» [1, с. 594; 9, с. 3]. Останнє є тим механізмом, що дозволяє людині існувати, тобто збуватися у її сутності [1, с. 594]. Право є доступним лише у бутті з Іншими, у той же час, воно є засобом зв'язку людини з чимось більш значимим, ніж вона сама – народом»⁵ [1, с. 594; 9, с. 3]. В наступних напрацюваннях Е. Вольфа (з середини 1930-х років) мова ведеться уже про Бога [1, с. 594; 9, с. 248]. Як побачимо згодом, звернення до теології має тут зовсім не випадковий характер.

У книзі «Проблема природно-правового вчення» (*Das Problem der*

⁴ На жаль декларована ціль не була досягнута повністю: Е. Вольф так і не зважився опублікувати повне викладення історії філософії права, хоча прочитав про це додатково кілька курсів лекцій та систематизував багатий історичний матеріал з питань природного права. До цього див.: Hollerbach A. *Zu Leben und Werk Erik Wolf*. Sonderdrucke aus der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg. Freiburg. S. 262–263.

⁵ Подібно до більшості інтелектуалів свого часу, Е. Вольф, слідуючи за пафосними лозунгами націонал-соціалізму, вірив в те, що цілий народ може «прорватися у дійсне існування». Право бачилося як механізм, що дозволяє цьому збутися. Воно являло собою певний спосіб буття, щось, що «живе в крові». Починаючи з 1930 років намічається переросміслення Е. Вольфом власної соціально-політичної позиції та відхід від спроб мислити категоріями «народу» чи «соціуму». До цього: Стовба А. В. *Человек человеку...Вольф? Романтика права в философии Эрика Вольфа*. Российский ежегодник теории права. 2011. № 4. С. 594–595.

Naturrechtslehre, 1955) Е. Вольф розглядає право як «справедливість, дану в предметах», як «сукупність таких, що осягаються практичним розумом, закономірностей соціального буття, котрі становлять схему порядку, який постійно виникає з необхідності речей», яка відкривається через судження практичного розуму у його кантівському розумінні [4, с. 115]. Нормативність природного права, яке у Е. Вольфа постає як необхідна природа речей, зближується зі своєрідністю сутності предмета (речі) [4, с. 115]. Природне право тут розглядається як «сукупність правового буття» (*Daseinsrecht*)⁶ [4, с. 23; 15, с. 108].

За Е. Вольфом, значною мірою ми переживаємо і пізнаємо у праві частину нашого світу, якість сьобуттевості (*Dasein*), яка властива нашій конкретній структурі буття. Остання є структурою спільності, в якій ми існуємо і яка взагалі вперше робить для нас явним право як момент цієї особливої сьобуттевості» [1, с. 596].

Особливе місце у порядку речей займає екзистенційна природа людини [4, с. 115]. У відповідності до цієї природи, кожна людина розглядається як неповторна та незамінна. У цей же час, людина виступає також типовим представником людського роду [4, с. 117]. З однієї сторони, з цього впливає право людини на індивідуальність, визнане та невід'ємне право на існування. А з іншої, – норми природного права зобов'язують людину діяти у відповідності до її роду та виду [4, с. 117].

Зміст екзистенційної природи людини найбільш повно представлений у роботах Е. Вольфа, які пов'язані із дослідженням

⁶ Варто зазначити, що звернення до історичності людського буття та історичності права, категорії «природи речей», соціальної природи людини, а також до неокантіанського питання «правильності права» повною мірою знайшло своє подальше розроблення у працях В. Майхофера. До цього: Maihofer W. *Die Natur der Sache. Die Ontologische Begründung des Rechts*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1965. 145 s.; Maihofer W. *Recht und Sein. Prolegomena zu einer Rechtsontologie*. Frankfurt am Main : Vittorio Klostermann, 1954. 125 s.; Maihofer W. *Naturrecht als Existenzrecht*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1963. 54 s. Майхофер В. *Естество дела*. Перевод А. В. Стовбы. Філософія права і загальна теорія права. 2019. № 2. С. 215–242. Стовба А. *Природа вещей или естество дела? Бытие как Вернера Майхофера*. Філософія права і загальна теорія права. 2019. № 1. С. 163–197.

німецької поезії⁷. Особливу зацікавленість правознавець проявив у відношенні до «м'якого закону» письменника та поета Адальберта Штіфтера (Adalbert Stifter, 1805-1868) [15; 16]. З урахуванням ідей останнього, сутність права, за Е. Вольфом, складає те, що воно виступає як «упорядковуючий порядок». Дійсність права визначається цінністю останнього, значимістю для людського існування; воно виступає мірою всіх думок та дій людини. Виконання вимог Належного робить можливим екзистенцію, правовий поступок означає слідування закону власної сутності. Будучи направленим цим Належним, людина виконує своє призначення, приходиться до самої себе, до дійсного існування. Так трактований зв'язок людини і права, за Е. Вольфом, має двоякий характер: з одного боку, людина зв'язана (обмежена) конкретно вимогою права, як єдиним, що може відкрити їй (людині) дійсний стан речей, здійснити своє призначення; а з іншого – людина вільна у виборі власної долі, задаючи цим самим оточуючій дійсності міри і змісту. Право виступає як направляюче, але не зобов'язує [1, с. 597].

У наступній філософсько-правовій публікації «Філософія права» (Rechtsphilosophie, 1972) Е. Вольф відходить від початково обраного напрямку та обґрунтовує необхідність постановки в області філософії права етико-правового питання поряд із питанням онтологічним. При цьому, що цікаво, звернення до ідей екзистенціалізму (категорії свободи і відповідальності) відтепер відбувається лише при обґрунтуванні першого [17; 18, с. 607].

Якщо правова онтологія займається проблемами укоріненості права у бутті, його початковості, то етика права, за Е. Вольфом, має своїм предметом його справедливості: «зadanість права не ідентична його даності, і все ж вони дані поряд один з одним і один в одному. Буття правового Належного не ідентичне наявному буттю права, але все ж суще в ньому

і разом з ним» [18, с. 607]. За визначенням правознавця, етико-правове питання є самостійним і не перетинається з питанням правової онтології: «початковість права не ідентична його справедливості» [18, с. 608]. Водночас, звернення до етичного у праві неодмінно веде до деонтологізації такої філософсько-правової концепції, до відділення обґрунтованого у ній поняття права від реального життя⁸ [18, с. 608].

Однак Е. Вольф не зупиняється на цьому та стверджує, що «філософія права базується на теології права і вливається в неї» [18, с. 610]. Як вказує автор, онтологія і етика права не в змозі ні поставити, ні відповісти на питання про «звідки» і «куди» Буття і Належне права. Будь-яка відповідність і задавання міри поведінки відбуваються в самоузгодженні. Але згода між людьми є лише остільки, оскільки Бог зробив себе зрозумілим людям, говорив з ними (являвся) і (в Старому і Новому завіті) «домовився» з ними: правове буття відкрито людині в зверненні Бога, екзистувати в праві він може лише перед Богом. Справедливість є вказівне слово Бога – «біблійна вказівка» [18, с. 610]. У ній стають явними соціально-теологічні фундаменти правового буття – особистість і солідарність. Особистістю володіє людина, яка слухає заклик Бога і відповідає перед ним: це архі-право (Das Urrecht), що випереджає усі основні права (права людини), які воно обґрунтовує і обмежує. Солідарність є включеністю особи у рівність перед Богом. Його право – «право ближнього» діє перед всяким самоствердженням людського права з природи, розуму, історичної традиції; до всякої правової вимоги з індивідуальності або соціальності.

Ерік Вольф в лютеранському дусі називає любов до ближнього сутністю людської природи, виводить з трансцендентної ідеї абсолюту «релігійно-екзистенційне» буття права. У пошуках проявів абсолюту він звертається до божественних заповідей, стверджує, що всяке «людське право»

⁷ Wolf E. Vom Wesen des Rechts in deutscher Dichtung. Hölderlin, Stifter, Hebel, Droste. Frankfurt a. M. 1946. У передмові до даної книги вказано «Ця книга відповідає на питання, чи може поезія сказати щось зобов'язуюче про природу права. У ній піднімається не літературно-історичне, а філософсько-правове питання».

⁸ Цікаво, що В. Майхофер подібно до свого вчителя також впритул наблизився до деонтології, за що часто піддавався критиці у радянський період. До цього: Рабінович С.П., Бесага І.В. Філософсько-правова концепція Вернера Майхофера як предмет дослідження в радянському правознавстві. *Соціально-правові студії*, 2(4). 2019. С. 8–15

може бути осмислено лише на основі Біблії, яка розкриває сенс любові до ближнього як природне право співучасників життєвих відносин, як «право ближнього» [3, с. 48; 17; 19].

Висновки. Погляди Е. Вольфа, які так і не були сформовану цілісну концепцію, важко віднести до одного із способів осмислення права. У його розвідках отримують своє висвітлення екзистенціальні, онтологічні (на початках), теологічні, деонтологічні та деякі інші погляди. Водночас, осмислення права як такого, що здійснюється в ході самобутнього людського існування – екзистенції, в усій цілісності соціальних зв'язків людини та з урахуванням її специфічної історичної ситуації, відповідає основним засадам філософсько-правового екзистенціалізму. При цьому, звернення до ідеї «Бога» як трансцендентного чи до «заповідей Божих» як архі-права не можна вважати виходом за рамки цієї течії, перш за все тому, що як розуміння Бога, так і трактування змісту біблійних текстів покладено на саму людину, а не дано їй у вигляді «готової», зовнішньо нав'язаної істини.

Серед ідей Еріка Вольфа, які відповідають екзистенціалістським філософським (і філософсько-правовим концепціям) варто також назвати наступні: 1) погляди названого філософа права теологічно орієнтовані, як і екзистенціалістські філософсько-правові концепції, які мають своєю ідейною основою релігійний екзистенціалізм (К. Ясперс, Г. Марсель, Н. А. Бердяєв та ін.); 2) у напрацюваннях дослідника отримати обґрунтування категорії «екзистенції», «ситуації» та «скінченості людського буття», які є ключовими для екзистенціалізму. Окремі правознавці та філософи вкладали у вищеназвані поняття особливий зміст, що призвело до виникнення кількох варіантів екзистенціального права, яким можна вважати також «право ближнього» Еріка Вольфа; 3) при прийнятті (правового) рішення першорядне значення надається волі людини, що була залучена у життєву ситуацію (мірою індивідуальної відповідальності у Е. Вольфа виступає совість); 4) визнання за індивідом – суб'єктом

правозастосування творчої волі : ставка робиться не на об'єктивне знання (отримане засобами природничих наук), а на процес пізнання та інтерпретації (розуміння); 5) намагання надати відповідь на етично-правові питання.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у систематизації ключових моментів вольфівського праворозуміння, їх порівняння поглядами філософів права-екзистенціалістів (М. Мюллера, Е. Фехнера, Г. Кона та ін.). Окремим напрямом дослідження може слугувати висвітлення способів та міри впливу ідей Еріка Вольфа на формування філософсько-правової концепції Вернера Майхофера.

Список використаної літератури:

1. Стомба А. В. Человек человеку...Вольф? Романтика права в философии Эрика Вольфа. *Российский ежегодник теории права*. 2011. № 4. С. 592–600.
2. Стомба О. В. Екзистенціальна філософія права. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т.: Т.2 Філософія права. Х. : Право, 2017. С. 253–255.
3. Четвернин В. А. Современные концепции естественного права. М.: Наука, 1988. 144 с.
4. Мальцев Г. В. Понимание права: подходы и проблемы. М.: Прометей, 1999.
5. Дахний А. Й. Динаміка людського існування у мисленні М. Гайдегґера: екзистенційно-темпоральний та філософсько-технічний дискурси : дис. докт. філос. наук. 453 с.
6. Hollerbach A. Zu Leben und Werk Erik Wolf. *Sonderdrucke aus der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg*. Freiburg. S. 235–271.
7. Wolf E. Vom Wesen des Täters: Freiburger Antrittsvorlesung. *Recht und Staat in Geschichte und Gegenwart*; 87, Tübingen: Mohr, 1932. 36 s.
8. Wolf E. Kirche und Akademiker. *Freiburger Studentenzeitung*, 6. Semester (1932/33) Nr. 3, Januar 1933, передруковано в: *Rechtstheologische Studien*. 1972. S. 257–263.
9. Wolf E. Richtiges Recht im Nationalsozialistischen Staate. *Freiburger Universitätsreden*. Heft 13. Freiburg, 1934.
10. Wolf E. Das Rechtsideal des nationalsozialistischen Staates. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, 28. 1934 /35. S. 348–363.

11. Wolf E. Die Aufgaben der evangelisch-christlichen Jugendbewegung im Dritten Reich. *Wort und Tat*, 10. 1934. S. 21–25.
12. Wolf E. Richtiges Recht und evangelischer Glaube. *Die Nation vor Gott*. hrsg. v. Walter Kiinneth und Helmuth Schreiner, 3. Aufl. Berlin 1934. S. 241–266.
13. Вольф Э. Философия права. перевод с нем. Стомба А. В.. *Российский ежегодник теории права*. 2011. № 4. С. 601–611.
14. Wolf E. Griechisches Rechtsdenken. Bd. I. Vorsokratiker und frühe Dichter, Frankfurt a.M. 1950, S. 70–119.
15. Wolf E. Das Problem der Naturrechtslehre. Versuch einer Orientierung. Karlsruhe, 1959.
16. Wolf E. Vom Wesen des Rechts in deutscher Dichtung. Hölderlin, Stifter, Hebel, Droste. Frankfurt a. M. 1946.
17. Wolf E. Der Rechtsgedanke Adalbert Stifters. Frankfurt a. M. 1941.
18. Wolf E. Rechtsphilosophie. *Rechtsphilosophische Studien*. Frankfurt a. M. 1972. S. 69–82.
19. Wolf E. Recht des Nächsten. Frankfurt a. M., 1958.
20. Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 576 с.
21. Maihofer W. Die Natur der Sache. Die Ontologische Begründung des Rechts. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1965. 145 s.
22. Maihofer W. Recht und Sein. Prolegomena zu einer Rechtsontologie. Frankfurt am Main : Vittorio Klostermann, 1954. 125 s.

Kiuntsli R., Besaha I. The existential human nature in the works of Erik Wolf

In the Western European existentialist philosophy of law, it was common to refer to the categories of «existence», «situation» and «finitude of human existence», as well as to attach a special meaning to the above-mentioned concepts. This led to the emergence of several variants of existential law, which also include «the right of one's neighbor» of the German philosopher of law Erik Wolf (1902–1977). Although the ideas of the named philosopher of law are often attributed to the theological direction of natural law doctrine, their connection with existentialist issues is increasingly becoming the subject of scientific discourse. In order to highlight and analyze the existential-philosophical component of Erik Wolf's work, the article analyzes three main blocks of questions: 1) the development of Erik Wolf's philosophical and legal views; 2) the connection of his ideas with the original provisions of philosophical and legal existentialism; 3) concepts and terms of existential philosophy, their place and meaning in the ideas of the German philosopher of law. The purpose of the article is to highlight Erik Wolf's views from the standpoint of philosophical existentialism, search for judgments and ideas that could serve as the basis of the existentialist-legal concept. Erik Wolf's views, which have never been formed into a coherent concept, are difficult to attribute to one of the ways of understanding law. Existential, ontological (in the beginning), theological, deontological and some other views are highlighted in his investigations. At the same time, the understanding of law as such, which is carried out in the course of original human existence – existence, in all the integrity of a person's social ties and taking into account his specific historical situation, corresponds to the basic principles of philosophical and legal existentialism. The philosopher of law also provides an original interpretation of the concepts of existence, personal responsibility, explains his own understanding of the social nature of man, human «being-in-the-world» and «being-in-law», the grounds of individual responsibility and participation in the creation of law – legal decisions in singular situations.

Key words: *existentialist philosophy of law; existential natural law; «the right of one's neighbor»; legal ontology; legal deontology.*